

NYA AVHANDLINGAR

Dragan Nikolić: *Tre städer, två broar och ett museum. Minne, politik och världsarv i Bosnien och Hercegovina*. Institutionen för kulturvetenskaper, Etnologi, Lunds universitet 2012. 304 s., ill. English summary. ISBN 978-91-7473-332-7.

En välvald bild omspannar etnologen Dragan Nikolićs avhandling. Det är bron över Drina med sina många brovalv vilande i ett lågmält höstlandskap, just den vackra stenbro som spelar huvudrollen i Ivo Andrić Nobelprisvinnande roman. I Drinas stilla vatten återspeglas bron dramatiskt skimrande, uppochnervänd, liksom den på ett mer symboliskt plan skimrande återspeglas i våra sinnen, som fysiskt, estetiskt, historiskt och politiskt objekt. Såsom bron genom historien har skiljt och förenat, så skiljer och förenar idag också minnet och representationerna av den, bron som historia, monument och världsarv. Nikolićs studie handlar om precis det, stenbron, den lite kontursuddigare bilden av den, alla representationerna av den i våra sinnen, och så förstås hur allt detta ramar in av den verklighet som omger bron, det höstlika landskapet, i utdragen väntan på ny vår.

Det är bokens tema – minne, politik och världsarv i efterkrigstidens Bosnien-Hercegovina. En inledning och en kort avslutande diskussion ramar in det huvudsakliga, tre kapitel om var sin stad, om två broar och ett museum. Det första av de tre huvudkapitlen ägnas Mostar och dess bro, det andra Višegrad och bron över Drina och det tredje och längsta Jajce, en liten stad med ett stort minnespolitiskt arv, från fornstora dagar och från mer närliggande och problematiska tider, Jugoslavien, kriget och den nya staten Bosnien-Hercegovina (BiH).

Det uttalade syftet med avhandlingen är att ”studera hur människor brukar världsarvsplatser och minnen av det förflutna, hur UNESCO:s kulturarvspolitik tas upp, värderas och omtolkas lokalt, nationellt och transnationellt (postjugoslaviskt), samt hur internationella intentioner möter efterkrigstidens konfliktfyllda verklighet” (s. 20). Det handlar om hur människor minns

och hanterar det förflutna på ett lokalt plan och vilka konsekvenser det får, och om hur ceremonier, monument och minnesmärken kan skapa mening åt gårdagen, samtiden och den närmaste framtiden.

Studien bygger på kvalitativa intervjuer och samtal med informanter, som författaren kallar ”berättare”, och på fotografier, videoinspelningar och deltagande observationer mellan 2007 och 2011, utförda under sporadiska besök och längre sammanhängande perioder. Metodiskt är den förankrad dels i en etnologisk/ antropologisk fältarbetsstrategi, som betonar vikten av närvaro och deltagande, dels i en nutida fenomenologi, med fokus på situerad praxis.

Nikolićs utgångspunkt är att monument är märklig materia, användbar som ett slags titthål eller ”kristallisationspunkter” för att förstå sociala och kulturella processer. Tanken är att monumenten själva, liksom det vardagliga bruket av dem och ceremonierna runt dem, kan förstås som starkt laddade aktörer, med förmåga att sätta igång kedjor av händelser och ge upphov till tolkningar.

En kärna i problemställningen är relationen mellan minnen, minnets representationer och rum/plats, en relation som författaren vill göra reda för med Hanna Arendts begrepp ’spaces of appearance’, de rum där människor inte bara framträder för varandra som ting, utan gör sin närvaro explicit just som levande människor. Broarna i Mostar och Višegrad och museet i Jajce analyseras som sådana rum för framträdanden, som tillsammans med ritualer och ceremonier ”blir till piedestaler varifrån viktiga frågor kan artikuleras” (s. 17).

Det centrala problemet är kampen om vems minnen som ska gälla och hur man ska minnas, en kamp om vad som skall upphöjas till allmänt erkänt kulturarv å ena sidan och en kamp om lokala folkgruppers och individers minne och historia å den andra. En rad begreppspar tas i bruk för skillnaden mellan fastlagt institutionellt offentligt minnande uppifrån och lokalt levande kommunikativt minne underifrån: ’shared memory – common memory’; ’kulturellt minne – kommunikativt minne’, ’commemorating from above – commemorating from

below'; Pierre Noras 'lieux de mémoire – milieux de mémoire'. Hit hör också de Certeaus 'strategi', som här syftar på de styrandes försök att iscensätta historien och territoriet på bestämda sätt, och 'taktik' som syftar på det dagliga brukandet och inlemmandet i människors pågående liv. Det hela formar sig till en kraftfull men också problematisk dikotomisk relation, mellan å ena sidan ideologi, retorik, politik och å den andra vardagligt brukande eller om man så vill mellan ideal och praxis, teori och praktik.

Kriget är den bakgrund som ger avhandlingen resonans, på flera plan. "Sällan har väl utnämningen av enstaka objekt till globala minnesplatser skett bland människor som befinner sig i ett så djupt tillstånd av förvirring och vanmakt som här" skriver författaren (s. 8). Det är en förvirring och vanmakt som kräver diskussion av grundläggande överenskommelser och begrepp på kulturarvsfältet. Minnen är djupt problematiska i efterkrigstidens BiH, men problematisk är också glömskan. Från olika håll kommer påbud att minnas, liksom det också kommer påbud att glömma. Något givet delat minne, någon gemensam historieskrivning eller kulturpolitik finns inte. Den extremt upphettade och fragmenterade situationen tar Nikolić som sin metodiska utgångspunkt, tanken är att den kan tydliggöra och visa upp processer och fenomen som annars är mer svår fångade.

Också författarens närvaro på fältet är inramat av hans erfarenheter som sjuttonårig krigsflyktning från Bosnien till Sverige. Å ena sidan kunde han använda dessa erfarenheter som en tillgång och genom att vara öppen med sin jugoslaviska och bosniska bakgrund förhållandevis enkelt flyta in i samtal och diskussioner med bosniaker, serber och kroater. Å den andra sidan blev bakgrunden också ett problem, genom att han ständigt avkrävdes kulturell legitimation. Som bosnienserb, enligt den upphettade etno-nationella tillhörighetsprincipen, fanns det ingen neutral outsiderposition, ingen observerande forskarroll att fly in i. Var insiderpositionen, språkkunskaperna, den kulturella tillhörigheten en tillgång, så blev den snart också "en nästan outhärdlig plåga" (s. 14).

Det första av de tre centrala kapitlen vävs kring Stari most, bron i Mostar, byggd på 1500-talet, förstörd av kroatiska styrkor 1993 och med internationell hjälp återskapad och återinvigd 2004. Kapitlets tema är hur erfarenheterna och minnena från kriget förhåller sig till bron som kulturminne. Från UNESCO:s distanserade globala perspektiv har den nyrestaurerade bron kunnat

framställas som symbol för multietnisk samexistens, tolerans och kulturell utveckling. På lokal, regional och nationell nivå framstår sådana framställningar mest som bisarra skämt. Där står bron istället som monument över söndring och påminnelse om den avgrund av svåröverbryggbara skillnader som fått Mostar att sönderfalla i två etniskt skilda delar, på var sin sida om floden Neretva.

I kapitlet dramatiseras skillnaden mellan de olika perspektiven på kulturarv. Kulturarv används ofta retoriskt – liksom broar – för att symbolisera överbryggande gemenskap, samhörighet, något delat. Men precis som broar producerar kulturarv ofta det omvända, genom att fokusera gränser, dramatisera skillnad och tydliggöra relationer mellan radikalt olika meningshorisonter, från lokal till global. För Mostarborna står bron, tillsammans med det stora korset på berget Hum intill, som monument över den etniska konflikten som delat staden. Monumenten och ceremonierna runt dem bidrar till att skapa, upprätthålla och uttrycka ett etno-nationellt homogent territorium, samtidigt som de dramatiserar skillnaden mellan internationella, nationella och lokala perspektiv. Minnesmärkena "symboliserar krigets och konflikten ändlöshet", skriver författaren, "de är panoptikons vaktorn, synliga landskapsmarkörer som förkroppsligar närvaron av ett kontinuerligt krigstillstånd" (s. 64). Idén med minnesmärken är att gestalta en idé, förmedla ett budskap. Men i praxis påverkas idé och budskap av de betydelser lokalinvånarna tilldelar dem. De blir på så vis också minnesmärken över lokalsamhällestillhörighet och identitet och kommer därigenom att medverka till kontroll och disciplinering av invånarna. "Monumenten utövar på det viset på en gång ett symboliskt våld över sin omgivning – och öppnar sig för omtolkningar", skriver författaren (s. 68). Monument är alltså platser där mening konstitueras, det är grundtanken i studien, och i Hannah Arendts begrepp 'space of appearance'. Den gamla bron i Mostar är ett dissonant kulturarv som "får olika sidor av stadens historia att bli synliggjord, men också olika tolkningar av förstörelsen att ta form" (s. 78).

Den fråga som kapitlet vill belysa är hur rätten till platsen konstitueras. I fallet Mostar framgår att den fördelas via rätten till stadens minne och historia, vilket skapar en kamp om vems minnen och vem som kan kontrollera historien. Minnena och historien är inte krigets utgångspunkt och mål, utan medel för att erövra rätt till platsen. Det är, menar författaren, rätten till platsen som definierar striden, och när minnena, minnesmärkena, monumenten relateras till plats, förstärks såväl platsens

som minnenas innebörd. På så sätt blir minnen och historia, i Mostar och annorstädes, instrument för att skapa plats, ta plats och etablera rätt till plats.

13 mil öster om Mostar ligger Višegrad, en liten stad som under 600 år låg i det osmanska imperiet, därefter i Jugoslavien och som ett resultat av kriget nu i Republika Srpska. Mitt i Višegrad ligger ännu ett omstritt minnemärke, Mehmed Paša Sokolovičs berömda bro över Drina. Genom legender och litteratur, inte minst Ivo Andrićs roman, hade bron redan tilldelats en viktig roll i berättelsen om det förflutna, som minnesmärke över ottomanernas förtryck av bosnienserberna. Därför kunde bara begränsade förhandlingar om tolkningen av bron äga rum.

2007 utnämnde UNESCO bron till världsarv, uppenbarligen i avsikt att förmå den att verka i försoningens tjänst. En god del av kapitlet om bron och Višegrad ägnas åt frågan om varför detta inte skedde. Ett skäl är förstås att staden under kriget utsattes för en särdeles grym etnisk rensning. Under flera massaker våren och sommaren 1992 dödade serbisk polis och militär över 3000 bosniaker. Bron var central skådeplats, därifrån slängdes många av offren i floden. Var bron tidigare symbol för osmanernas förtryck av lokalbefolkningen, så blev den nu för en del av invånarna också symbol för serbernas oförrätter mot den bosnienbosniakiska befolkningen. Genom att betona brons äldre historia och samtidigt missa eller aktivt bortse från brons nära krigshistoria, ville UNESCO med världsarvsutnämningen göra bron till symbol för fred och försoning. Den globalt spridda tolkningen kom därmed på kollision med lokalbefolkningens tolkningar. Som i Mostar blev bron ett dissonant kulturarv, en symbol för svåra och ännu oförlösta konflikter. Resultatet är inte glömska, men väl tystnad. Minnen är plågsamma, påtvingade, invånarna är rädda, skriver Nikolić: "Idag är Višegrad staden där bara minnesmärkena, men inte människorna vill tala om perioden 1992–1995" (s. 97).

Den som inte kan sin historia har ingen framtid brukar det heta, men här blir det tydligt att också den som minns det förflutna kan komma att stå utan framtid. Vad författaren fann i Višegrad var ett vardagsliv präglad av tystnad, förtigande, ett mycket aktivt bortseende och en strategisk glömska som ett slags försvar, därför att det är så svårt för folk att "handskas med den egna skuldbördan om man saknar mekanismer för att konfrontera och hantera det förflutna" (s. 98).

Den tyngsta delen av kapitlet är en analys av en ceremoni där kvinnor kastar rosor i Drina, för att mana fram

krigsminnena och ge dem konkretion. I ceremonin kom bron att hållas fram som scen för de svåra krigsbrotten, liksom för det straff som ännu inte utdömts. Ceremonin gestaltades som en konkret åkallan av alla som dödat och försvunnit, men också som en konkret åkallan av förövarna, varav en del ännu fanns kvar i staden. Bron blev en "space of appearance", en "commemorative arena", en scen och ett altare för bosnjakiska martyrer.

Liksom i det tidigare kapitlet är en central fråga i analysen hur minnandet kopplas till företrädesrätt till platsen. Men här handlar det också om vem som får vara offer och varför. I det höstlika efterkrigslandskapet blev bron medel i en strid om vilka offer som vi skall minnas och vilka martyrer som ska hyllas, de som föll för flera hundra år sedan, under osmanerna, eller de som föll under Višegradmassakrerna, de serbiska styrkornas etniska rensningar 1992.

Med Paul Connerton påpekar författaren att risken att glömma föder minnesmärken medan byggandet av minnesmärken föder glömska. I Višegrad födde risken att glömma ett minnesceremoniellt firande och minnesceremonin födde glömska. I ceremonin på bron ville kvinnorna genom att offentligt hålla fram och gestalta sina personliga, subjektiva och traumatiska minnen få dem att bli del av den egna etniska gruppens kollektiva minne och "officiella" historia". Så blev också de döda indragna som etniska representanter i en kamp om identitet och rätt till plats. Men medan minnande var en plikt som praktiserades av lokala och tillresta bosnienbosniaker, ägnade sig den bosnienserbiska lokalbefolkningen lika plikttröget åt att glömma, åt tystnad och förnekande. I Višegrad kolliderade ett pågående minneskrig och ett glömskekrig som handlade om territoriet. I båda fallen var det bron som var utgångspunkt och som gjorde detta möjligt.

Nordväst om Višegrad ligger Jajce, bosniernas gamla kungastad, fylld med minnesmärken, och som helhet kandidat till UNESCO:s världsarvslista. Mitt under brinnande krig, i november 1943, samlades Titos partisaner i Jajce för en gemensam antifascistisk konferens, "Antifašističko Vijeće Narodnog Oslobođenja Jugoslavije (AVNOJ)". Där beslutades att utropa den socialistiska republiken Jugoslavien. Till Jajces många minnesmärken från fornstora dagar lades platsen för den nya statens födelse, AVNOJ-museet, snart vallfartsort för skolbarn och rättrogna medborgare i ett halvt sekel. Men under kriget på 1990-talet ställdes jugoslaver mot varandra, nu som serber, kroater och bosniaker. Samtidigt som de bekrigade varandra, bekrigade de också

samfält den gamla staten. Arvet från Jugoslavien, minnena, museerna, monumenten, attackerades och försattes inom kulturella parenteser. Efter kriget stod AVNOJ-museet tomt på människor och föremål, men också på mening. Som en av studiens informanter uttrycker det: i kriget förstörde serber och kroater moskéer och muslimer förstörde kyrkor men AVNOJ-museet förstördes av dem alla. Det var en minnesplats, men förvandlades i kriget till en stående provokation. Det Dragan Nikolić vill diskutera med museet som utgångspunkt är ”villkoren för att minnas den federativa republiken Jugoslavien efter ett krig där den forna republikens soldater ställdes emot varandra och där statens själva konstruktion bidrog till att kriget alls bröt ut” (s. 46).

I Jajce får vi följa hur en plats, en stad och ett museum först totalt koloniserades med ett specifikt minne, hur detta minne sedan uttraderas, för att till sist bit för bit återerövrades och samtidigt bli något nytt och annat. Vår AVNOJ-museet tidigare ett monument över jugoslavism, så höll det nu på att bli ett monument över antifascism och en icke etno-nationell hållning. Med bussar från olika delar av det forna Jugoslavien anlände människor som ville gestalta ett alternativ till den rådande etno-nationalismen, men utan att för den skull nödvändigtvis helt omfamna den gamla statens mål och värden. Det aktiva utövande av ett ”antifascistiskt minnande” kring AVNOJ-museet som uppmärksammas i kapitlet ska man enligt författaren inte se som utslag av ”jugonostalgi”, ett försök att återskapa det gamla, en övernationell identitet bland bråkiga nationalister, religioner eller ideologier, utan som ett försök att aktivt konfrontera det förflutna, av människor som fick sitt minne konfiskerat genom Jugoslaviens sammanbrott.

Utgångspunkten för skeendet runt museet i Jajce är alltså en annan än i Mostar och Višegrad. Efter kriget kunde inte minnet längre monopoliseras vare sig av samtida nationalister eller av jugoslaviska nostalgiker. Lokalbefolkningen och enskilda individer hade nu fått mer än någonsin tidigare att säga till om vad som ska gälla som minnesvärt. Det är vad som då händer som är kapitlets bärande fråga: vad av allt som hänt ska vinna status som kollektivt minne och vilka slags minnen är egentligen möjliga att vinna erkännande för internationellt?

Frågan är inramad av en särskild besvärighet menar författaren. I Jajce finns inte bara en avsaknad av överenskommelser om vad man ska minnas, en avsaknad av institutionaliserat kulturellt minnande, det som härskar är en glömskans kultur. Genom att sudda bort minnet av allt som associerar till Jugoslavien skapades också

en föreställning om en ny början, som fick till följd att museet blev kvar på den andra sidan gränsen, i det gamla. Här finner vi en av avhandlingens huvudpoäng: vad det handlar om är inte bara om hur man kan skapa berättelser som kan vinna laga kraft, utan hur man genom berättelser upprättar en början, en mitt och ett slut, som i sin tur upprättar en relation till platsen och hela territoriet som har med rättigheter att göra. Genom att skapa en början och bortse från det som varit ritas rummet upp och tilldelas en bestämd ordning. I Jajce blir det tydligt hur minnandet, ceremonierna och kulturarven medverkar till att etablera och legitimeras gränser i tid och rum, till att upprätta territorier som sedan kan fördelas i termer av rättigheter.

Resonemanget leder fram till slutsatsen att invånarna i Jajce är klivna, av krigshandlingar, arbetslöshet, demografiska förändringar och politisk animositet: ”Jajceborna och det materiella kulturarvet levde inte tillsammans utan bredvid varandra” (s. 257). I staden ritualiserades två skilda minneskulturer, två olika historier. Det som för de äldre i Jajce var en självklarhet, var för de yngre en myt. De yngres erfarenheter var för de äldre formade av en politisk irrlära. ”I en och samma miljö levde två stater i medvetandet hos två generationer. Ett psykologiskt tillstånd som också delas av Mostars och Višegrads invånare” (s. 257). Finns det då inga alternativ undrar man? Jodå, faktiskt. Ett står den luttrade hotellägaren för, i en stad som förr lockade turister i hundratusental men som nu har långt färre besökare. Hans hållning, mer pragmatisk än ideologisk, är att allt är bra som lockar besökare. Minns vad ni vill – bara ni kommer hit och tar in på mitt hotell!

I globala sammanhang och från UNESCO:s horisont framhålls kulturarv och i synnerhet världsarv gärna som en resurs i arbete för fred, försoning och förståelse människor emellan i krisdrabbade områden. Men i Bosnien-Hercegovina är kulturarv i långt större utsträckning en källa till konflikt och en resurs i strid. Författaren menar att det beror på att det förflutna inte kommit till ro och på att minnesmärken är så kraftfulla vapen. Är det militära kriget slut, kan konflikterna och stridshandlingarna ändå fortsätta med broar, museer och andra minnesmärken som vapen. Kulturarven är dissonanta, deras betydelser och mening på olika nivåer är svåra att få ihop. I Mostar och Višegrad står de på den internationella nivån för fred och försoning, på den nationella nivån för konflikt, medan de på den lokala nivån står för en kombination av stolthet, fattigdom och oändliga svårigheter. Kriget gjorde monumenten till kulturella skiljetecken och till

podier varifrån man kan förkunna, därför blev också broarna i Višegrad och Mostar oroshärdar. De användes för att bränna fast minnet av begångna historiska oförrätter och vidmakthålla ett offerperspektiv i det kollektiva etno-nationella minnandet. I Jajce finner Nikolić något delvis annat, en överraskande blandning i tolkningar, användningar och engagemang. Medan man i Mostar och Višegrad hanterade kulturarven, minnesmärkena instrumentellt, för att få uppmärksamhet för andra saker än det som har med det lokala att göra, så kunde de i Jajce inte monumentaliserar och instrumentaliserar på samma sätt.

I en slutkläm skriver Nikolić att genomgången av hur kulturarv och världsarv betraktas i BiH visar på dramatiska spänningar och mångskiftande användningar. På den globala nivån erkänns ett världsarv som något självklart positivt, något som förenar. Det ger dem potential att användas också för andra ändamål. På lokal nivå står de inte så mycket som nationella minnesmärken utan mer som redskap i en kamp om makt och inflytande i en politiskt och ekonomiskt svårbemästrad verklighet.

Dragan Nikolić har valt ett spännande och komplicerat fält, efterkrigstidens Bosnien och Hercegovina, och ett inte mindre spännande och komplicerat ämne, minne och kulturarv. Världen är numera som besatt av minnande, av monument och av kulturarvsproduktion. Det är ett korståg för kulturarv, ”a heritage crusade”, menar kulturgeografen David Lowenthal. Det är i så fall på en gång något mycket gammalt och fundamentalt nytt. Om broarna i Mostar och Višegrad och museet i Jajce är exempel på hur lokala företeelser kan kopplas loss från sina sammanhang och föras ut på globala motorvägar för att bli tillgängliga för global konsumtion, så är världsarvsinstitutionen, tillsammans med Apples datorer, Intels processorer och McDonalds hamburgare, exempel på det omvända, hur globaliserade strukturer och produktionsapparater kan göras lokalt närvarande och hur sådana globaliserade företeelser relocaliserar. På det sättet är de företeelser Nikolić diskuterar exempel på det senmoderna samhällets kanske mest produktiva spänningsfält, mellan de globaliserande och homogenerande krafterna å ena sidan, och de lokalisering och diversifierande krafterna å den andra. Hans avhandling visar tydligt att det inte är fråga om krafter från skilda världar som bara råkar sammanföras i ett krigshärjat land, utan att det istället rör sig om två sidor av samma fundamentala process, sidor som konstituerar varandra och därför bara tillsammans, som hand och handske, kan göras begripliga.

Avhandlingen handlar en hel del om de lokala villkoren för kulturarv och minnande. Men lika mycket handlar den om plats, rättigheter och offerskap och om hur allt detta hänger samman. Det som ger studien en extra dimension är förstås kriget på 1990-talet, och att det ännu på sitt sätt pågår, inte lika blodigt, men ändå fullt kännbart. Avhandlingens styrka är närheten till informanterna, till vardagslivet, att perspektivet inte är uppifrån eller utifrån. Men det är heller inte en partsinlaga, det handlar inte om att ge röst åt de röstsvaga, som så mycket etnologi och antropologi gjort genom åren. Finns det en genomgående tendens i texten så är det snarast sorg, vemod, över att alternativen till etnopolitiskt motiverat våld, till hat och misstroende, ibland ter sig så långt borta.

Till avhandlingens starka sidor hör också det ständigt närvarande analytiska förhållningssättet, som utgår från närhet men producerar distans. Det är ett förhållningssätt som inte är oproblematiskt i efterkrigstidens BiH, men det är ett förhållningssätt som gör de svåra och i bokstavlig mening kanske faktiskt ofattbara skeendena under och efter kriget åtminstone något mer begripliga. Studiens styrka ligger inte i en sammanhållen, stringent genomförd metodik, inte heller i en konsekvent tillämpad begreppsapparat. Snarast faller Dragan Nikolić in i en etnologisk tradition som använder sig av ”rörligt sökarljus” som metod, ett slags eklektiskt ”plockepinn”-spelande bland teorier och metoder som från andra akademiska horisonter ofta ter sig närmast stötande. Hur det fungerar är svårbedömt, men fungerar gör det lika fullt. Med två broar och ett museum som titthål, med ceremonier och ritualer som vidvinkelobjektiv, med en bussresa, ett jättekors, en kulturförening och en gata som prismor lyckas författaren kasta många slags ljus över en komplicerad verklighet. Den blir därigenom inte mindre komplicerad, snarare mer. Men den blir samtidigt mer begriplig.

Visst finns det brister. Jag hade önskat en mer teoretiskt överlagd användning av de många begrepp som introduceras. Det hade underlättat om begreppen också hade relaterats tydligare till varandra, så det gått att förstå hur begreppsapparaten hänger ihop – om den nu gör det. En stor del kommer i par, jag har funnit inte mindre än nitton begreppspar. Med en mindre dikotomiskt uppbyggd begreppsapparat hade det nog varit lättare att representera och analysera skeenden mer komplicerade än minne–glömska, individuellt–kollektivt, ideal–verklighet och teori–praktik. Ett sätt att åstadkomma det hade varit en mer kraftfull betoning på handlandet. En

än mer närgången och detaljerad performance-analys av ceremonierna och ritualerna kring broarna och museet, inspirerad av t.ex. Victor Turner och Richard Schechner, hade kunnat fungera ypperligt. En sådan analys skulle ha kunnat utgå från de många timmar av videospelningar som författaren gjort, inspelningar som nu får tjäna mer som legitimation och verifikation i bakgrunden. Jag hade också gärna sett en tydligare och mer utarbetad teoretisk diskussion av resultaten, särskilt relationen mellan minne och glömska, och mellan minne och minnets representationer. Gott om empiriskt material, en del av det brännande hett, finns som underlag för en sådan diskussion.

Men jag är ändå rätt nöjd med vad jag faktiskt får. För det är en avhandling som har en hel del att lära oss om hur minnen och monument kan brukas och missbrukas, och hur minnen alltid utgår från och skapar glömska. Den har också en hel del att lära oss om hur minne och glömska aktiveras och brukas i krig och inte minst i efterkrigstidens vardagar, fyllda av sår, förlust och ibland också hat. Därtill har avhandlingen också något att lära oss om mod. För det krävs mod att ge sig ut i ett så komplicerat akademiskt landskap som det om minne, monument och kulturarv. Det krävs mod att göra det i ett så minerat landskap som det post-jugoslaviska Bosnien och Hercegovina. Det krävs mod också att göra det som bosnienserb, mod att konfrontera inte bara allt det man kan möta i ett sådant upphettat fält, utan också mod att konfrontera sig själv. Och inte minst krävs det mod att göra det på svenska, på ett svenskt universitet och i ett ämne som så länge ägnat sig så mycket just åt det svenska.

Owe Ronström, Visby

Klas Ramberg: *Konstruktionen av framtidens stad. Arkitektävlingar om bostäder och stadsdelar i Sverige 1989–2003*. Hemmavid förlag, Stockholm 2012. 272 s., ill. English summary. ISBN 978-91-637-1770-3.

Förhållandet mellan människor och rum är det övergripande problem som Klas Ramberg ägnar sin avhandling; framförallt gäller det fysiska rum, bostäder och stadsdelar, alltså rum som låter sig planeras och uppföras – konstrueras. Länge skedde detta i Sverige som del av det moderna projektet, men med kritiken av detta artikulerades andra ideal. Den stad och bostad som gör anspråk på att ersätta modernismens konstruktioner, samt deras

värden och relationer, vill Klas Ramberg frilägga i sin avhandling. Uppgiften görs hanterlig genom att avgränsa undersökningen till arkitektävlingar. I dem blir diskussionen om framtidens stad och bostad åtkomlig eftersom den förs i både ord och bild. Där görs kontraktet om framtidens stad och bostad upp, menar Ramberg, som särskilt har undersökt fem tävlingar under åren 1989–2003: Ladugårdsängen i Örebro, Stumholmen i Karlskrona, Skeppsviken i Uddevalla, Dragonfältet i Umeå samt Mariehäll i Stockholm.

Avhandlingens syfte är ”att visa vilka värden som styr de visioner som arkitekter (och andra medverkande) uttrycker i arkitektävlingar om bostäder och stadsdelar i fem olika svenska städer mellan åren 1989 och 2003”. Det visionära – formulerat i ord och bild – blir därvid centralt, men också juryns motivering till sitt val. Närmare bestämt undersöker Ramberg fyra delfrågor: 1. Vilka förändringar – eller översättningar – sker under tävlingsprocessen? Premieras vad som efterfrågas i programmet eller någonting annat? 2. Av vad sätts framtidens bostäder och stadsdelar samman? Denna fråga om element och deras relationer handlar om både den fysiska miljön och dess tänkta människor. 3. Vad är det för kvaliteter som man utgår från då man föreslår och värderar framtidens stadsdelar och bostäder? 4. Vilket slags urbanitet ligger i de värden och ideal som premieras? De två första frågorna om översättning och sammansättning kommer direkt från Latours teoretiska program. Mer allmänt är avhandlingen vägled av Foucaults tankar om strategier, kunskap och makt; de värden som Ramberg uppmärksammar antas vara strategiska och fungera styrande. Avhandlingen är etnologisk, men är en undersökning ”uppåt”.

Syftet med avhandlingen formuleras förvisso brett som värden som styr arkitekternas bostads- och stadsdelskonstruktioner, men det inskränks på ett olyckligt sätt till just de städer där de fem studerade arkitektävlingarna har ägt rum – olyckligt därför att resultaten har en vidare relevans (extern validitet) än just dessa tävlingar (och inte säger de så mycket om städerna heller). Ramberg förnekar inte heller detta, annat än i syftesformuleringen. Syftet hade kanske låtit sig formuleras bättre om två sidor av problemformuleringen dryftats närmare: Dels valet av fem arkitektävlingar och särskilt deras tidsutsträckning. Vad gör perioden 1989–2003 intressant? Vad betyder det för undersökningen att den sociala bostadspolitik som formerades på 1940-talet kommer till ett abrupt slut med 90-talskrisen, alltså efter 1989 – ett förhållande som inte uppmärksammas i